

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ СУБ'ЄКТ ПРАВА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ПОВІТРЯНОГО ПРАВА

У статті досліджується питання порівняльно-правової характеристики суб'єктів права і суб'єктів правовідносин. Особлива увага присвячена дослідженню поняття галузь повітряного права та суб'єктів повітряного права.

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, суб'єкти адміністративного права, суб'єкти цивільного права, суб'єкти трудового права, предмет і поняття повітряного права, суб'єкти повітряного права.

В останні роки активізувались теоретико-правові дослідження нових галузей права та їх методологічні засади, а тому проблематика суб'єктів – повітряного, космічного, екологічного, трудового права, права інтелектуальної власності є однією із доволі складних і дискусійних в юриспруденції. Проведення подібних досліджень ускладнюється необхідністю по новому визначити поняття суб'єктів права, а також виявити та обґрунтувати межі прояву їх свободи і творчості й визначити їх.

Сучасна теорія держави і права має сталі напрацювання понятійного апарату теорії суб'єктів права. Особливістю цих досліджень є те, що більшість як вітчизняних, так і зарубіжних вчених не вирізняють окремо суб'єктів права і суб'єктів правовідносин, а ототожнюють їх. Тому, виходячи із вищевикладеного, актуальність тематики нашого дослідження полягає в тому, що теорія суб'єктів права не піддавалась науковим «ревізіям» вже декілька десятиків років, а об'єктивні зміни, які проходять в галузевих науках диктують необхідність проведення нових наукових пошуків із врахуванням галузевих підходів і вироблення єдиної теорії як суб'єктів права загалом так і суб'єктів таких «нових» галузей права як повітряне, екологічне право України, інше. У даному випадку ми погоджуємось із позицією Архіповим С. І., що існує потреба наукового обґрунтування «нового суб'єктивного бачення права, альтернативне сформованому об'єктивному розумінню в якому право розглядається як предметне явище, яке відірване від свого суб'єкта [2, с. 120].

Отже, предметом нашого дослідження буде аналіз галузевих підходів до розуміння суб'єктів права, їх відмінності, виокремлення основних наукових проблем і окреслення напрямків подальших досліджень методологічних засад повітряного права України.

Джерельну базу нашого дослідження становлять напрацювання таких вчених як: Алексєєв С. С., Архіпова С. І., Гредескуль Н. А., Заєць А. П., Нерсєсянц В. С., Посікіра Р., Скакун О. Ф., Синайського В. І., Сергєєва А.П., Костицького В. В., Толстой Ю. К., Шишка Р. Б., Цвіка М. В. та інших.

Сьогодні в теорії права існують дві загальні тенденції розуміння суб'єктів права: в першому випадку науковці не розділяють понять суб'єкт права та суб'єкт правовідношення; в другому – виокремлюють ці дві категорії. Варто зауважити, що останніх значно менше.

Ще на початку ХІХ століття відомий вчений Гредескуль Н. А. у своїй праці «Общая теория права» писав, що «суб'єкт права являється центральним пунктом в юридических отношениях» [3, с. 289]. А також він поділяв їх на ті, які є фізичною особою і відповідно – «творець створюваних им прав и обязанностей» і «искусственного» суб'єкта, яким є юридична особа. Отже, як бачимо його розуміння суб'єкта права співпадають із розуміння суб'єкта правовідносин.

Так, Нерсєсянц В. С., розуміє під суб'єктом права, певні «особи чи організації, за які визнані законом особлива юридична властивість правосуб'єктності, яка дає можливість брати участь у різних правовідносинах з іншими особами і організаціями [8, с. 373].

Алексєєв С. С. вважає, що для суб'єкта права характерними є дві головні ознаки. По-перше, це особа – учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю. По-друге, це реально здатна брати участь у правовідносинах особа, яка набула властивості суб'єкта права в силу юридичних норм [1, с. 138].

В юридичній енциклопедії сказано, що «суб'єкт права – фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин [14, с. 138].

Так, Архіпов С. І. у своїй монографії «Суб'єкт права: теоретическое исследование» стверджує, що «суб'єкт права це не тільки носій прав та обов'язків, але і головний фактор всього правового життя, від котрого залежить зміст права, його функціонування і розвиток [2, с. 120].

Загалом, в юридичній літературі існує три напрямки визначення правосуб'єктності: перший, обґрунтований М. В. Вітруком, визначає правосуб'єктність із категорій правоздатності та дієздатності в їх невідривності та єдності. Правосуб'єктність особи становить собою єдність її структурних елементів – правоздатності і дієздатності. Якщо правосуб'єктність реалізується лише через дієздатність, то саме через здатність суб'єкта усвідомлювати свої юридично значимі поступки та керувати своєю поведінкою вона й виражається. Цю теоретичну позицію тривалий час послідовно відстоював й С. С. Алексєєв. Він вказував, що правосуб'єктність є не що інше, як праводієздатність. Тому категорії «суб'єкт права» і «правосуб'єктність» співпадають. Сама правосуб'єктність є невід'ємною від особи її якістю.

Прибічники другого напрямку, окрім праводієздатності, включають в правосуб'єктність й права та обов'язки, що закріплені за особами законами і ототожнюють її по суті з правовим статусом особи.

Прихильники третього напрямку визнають, що зміст правосуб'єктності складає праводієздатність. Але є ряд правовідносин, учасниками яких закон визнає й недієздатних громадян. Наприклад, існують спеціальні колекції та виставки фастмагоричних картин, створюваних божевільними, а то і навіть тваринами [12, с. 249–250]. Так, в рамках права інтелектуальної власності наукові напрацювання Шишки Р. Б. поставили ряд запитань перед загальною теорією суб'єктів права. Адже загальноновідомо, що в сфері творчої діяльності єдиним суб'єктом права на творчість є лише людина, хоча до творчої діяльності залучаються формалізовані (юридичні особи) та неформалізовані об'єднання (гуманітарні творчі колективи) фізичних осіб, аналітично-програмні пристрої (штучний інтелект), тварини, інше. Усе це створює передумови для наукових пошуків, тому вчені вважають, що «рано чи пізно постане питання про партнерство зі штучним інтелектом, необхідність узгоджувати самосвідомлення його як творчої особистості із потребами людини [12, с. 249].

У теорії фінансового права не у всіх випадках чітко і послідовно розмежовуються поняття суб'єкт фінансового права і суб'єкт фінансових правовідносин, що пояснюється, зокрема, тим, що немає єдиної позиції з цього питання в загальній теорії держави і права. Серед учених є прихильники позиції за якою поняття суб'єкт права і суб'єкт правовідносин тотожні [7, с. 288]. Проте інші вчені

вважають за доцільне «виділити більш вузьке поняття, ніж суб'єкт фінансового права, а саме – поняття суб'єкт фінансових правовідносин, яке вживається стосовно учасника конкретно – існуючих фінансових правовідносин і підкреслює реалізацію закладеної у нормах права фінансової правосуб'єктності шляхом вступу суб'єкта у правовий зв'язок з приводу формування, розподілу, організації використання грошових фондів суспільного призначення чи проведення фінансового контролю та набуття цим суб'єктом прав та обов'язків у сфері публічної фінансової діяльності, а до суб'єктів фінансового права відносять «Українську державу, Автономну Республіку Крим, муніципальні утворення, державні органи та органи місцевого самоврядування, юридичні й фізичні особи, які відповідно до норм фінансового права наділені правосуб'єктністю у сфері фінансової організації, грошової та кредитної системи держави» [4, с. 288].

Тому, логічною є позиція Халфінової Р. О., за якою участь суб'єкта у правовідносинах – це не єдиний спосіб розкриття, реалізації його правового статусу, і категорію суб'єкт права не можна вважати тотожною сумі усіх правовідносин, в які він вступає [11, с. 115].

В адміністративному праві під суб'єктом розуміють носія (власника) прав і свобод у сфері державного управління, що передбачені адміністративно-правовими нормами, що здатен надати права реалізувати, а покладені обов'язки виконувати.

Так до вчених, що окремо вирізняють суб'єкти права і суб'єкти правовідносин, належить Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Петришин О. В. Вони зазначають, що ці два поняття не завжди збігаються: по-перше, правовідносини – не єдина форма реалізації норм права; по-друге, малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин [5, с. 338].

Критика загальних підходів до розуміння суб'єкта права, яка викладена Архіповим С. І. «тенденції до натуралізації» суб'єктів права, при якому вони розглядаються як дещо матеріально існуюче» свідчить про його нестандартний підхід до розуміння суб'єктів права [2, с. 120]. Адже, «суб'єкт права це є основна правова цінність і активна основна права, його джерело і мета, центр правової системи» [2, с. 121]. У юридичній науці не лише російські вчені піднімають проблематику суб'єктів права, а ряд вітчизняних учених зауважують, що існує наукова потреба перегляду класичного розуміння за яким суб'єкт права розуміється виключно як суб'єкт правовідносин, що є методологічною основою для нових наукових пошуків.

В теорії трудового права ряд вчених висловлюють думку про те, що «суб'єкти трудового права – більш широке поняття, ніж суб'єкти трудових правовідносин. Будучи суб'єктом трудового права, особа має здатність та можливість користуватися певними правами та виконувати відповідні

обов'язки. Вступаючи до трудових правовідносин, така особа стає конкретним суб'єктом, що має чітко визначені права та може реально їх реалізувати. Лише особа, яка є суб'єктом трудового права, може потенційно користуватися своїми правами. Тільки з моменту набуття статусу суб'єкту певного трудового правовідношення вона реально починає користуватися наданими їй правами. Вона має рівні із усіма іншими особами права та обов'язки в сфері правового регулювання трудовими нормами. Однак, не вступаючи до трудових правовідносин, така особа не може визнаватися ані працівником, ані роботодавцем, тобто не є суб'єктом трудових правовідносин. На відміну від суб'єктів трудових правовідносин, суб'єкти трудового права – це поняття, що охоплює за своїм змістом більше учасників трудових правовідносин, в яких останні можуть виступати в якості працівника або роботодавця» [4, с. 24–25].

Особливе значення для теоретико-правових та методологічних досліджень має питання визначення нових галузей права та їх суб'єктів. Актуальними в контексті розвитку авіатранспортної галузі, прийняття нової редакції Повітряного кодексу є дослідження, що виділяють повітряне право як самостійну галузь права. Складності дослідження надає той факт, що спірним в науці є визначення окремих галузей права, а тому проблематика визначеності суб'єктів повітряного права полягає в неоднозначності підходів до виокремлення самого повітряного права як галузі права та окреслення предмету та методу його правового регулювання.

Так, на думку Шереметьєвої Є. Т. «повітряне право України регулює діяльність національної цивільної авіації, яка охоплює внутрішньодержавні польоти у межах території України, міжнародні польоти у суверенному повітряному просторі інших держав та за межами державних територій (відкрите небо), внутрішньодержавні перевезення пасажирів та вантажів у межах території України, а також виконання робіт і спеціальних послуг у сфері матеріального виробництва та у невиробничій сфері, польоти іноземних повітряних суден над державною територією України. З метою завершення формування системи повітряного права України потрібно ввести у сферу його регулюючого впливу діяльність по виокремленню структурних елементів з атмосферного повітря, яке поряд із суходолом та територіальними водами (територіальним простором) є не менш важливою складовою суверенітету держави – повітряного простору України.

Унаслідок здійснення цих видів діяльності по використанню повітряного простору України утворюється якісно однорідна система суспільних відносин, врегульованих принципами і нормами повітряного права України. У цій системі можна виділити такі групи відносин:

– відносини, що виникають безпосередньо між державою (державними органами) та національними користувачами повітряного простору як у

межах національного повітряного простору, так і за його межами;

– відносини, що виникають між державою (державними органами) та іноземними користувачами повітряного простору України;

– відносини, що виникають між національними авіаперевізниками;

– відносини, що виникають між національними та іноземними авіаперевізниками;

– відносини, що виникають між експлуатантами усіх видів літальних апаратів та їх клієнтурою;

– відносини, що виникають між державою (державними органами) та суб'єктами, які провадять діяльність по виокремленню з атмосферного повітря його структурних елементів» [13, с. 8].

Так, на думку В. В. Костицького «предметом правового регулювання повітряного права зараз не оправдано визнаються відносини, що складаються в авіаційній сфері, а точніше у сфері авіаційного транспорту. Ймовірно, що таке розуміння предмету повітряного права обумовлене сферою дії Повітряного кодексу України, прийнятого у 1993 році. Тому неоднозначність підходів до змісту і обсягу предмету повітряного права ускладнює питання визначеності суб'єктів повітряного права» [6, с. 94].

Виходячи із загального розуміння суб'єктів права та беручи за основу діючий Повітряний кодекс України до суб'єктів повітряного права відносимо всіх фізичних осіб та юридичних осіб незалежно від форми власності та відомчої належності, які провадять діяльність у галузі цивільної авіації та використання повітряного простору України, а саме: в Україні – всі суб'єкти авіаційної діяльності, за її межами авіаційний персонал і цивільні повітряні судна України, інше. Проте їх перелік є неоднозначним і може бути розширеним в контексті нових наукових досліджень.

Подібні дослідження повинні проводитись комплексно, через визначення повітряного права як галузі, окреслення його предмету та методу правового регулювання інших елементів галузі права. Усе це вимагає переосмислення вже сталих підходів в юридичній науці до розуміння повітряного права, його методологічної основи і тенденцій розвитку.

Вчені в галузі цивільного права виходять з позиції, що за загальними положеннями суб'єктами приватного (цивільного) права, а саме учасниками цивільних правовідносин можуть бути (слід додати, що цивільне право ототожнює суб'єкти і учасники правовідносин):

1) фізичні особи – громадяни України, а також іноземці і особи без громадянства, які користуються однаковими з громадянами України майновими та особистими немайновими правами за винятками, встановленими у законі;

2) юридичні особи – вітчизняні, іноземні, спільні, вітчизняні з іноземними інвестиціями тощо;

3) суб'єкти публічного права – держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші.

Оскільки держава та інші соціально-публічні утворення є складними організаціями, що виконують різні функції (у галузі як публічного, так і приватного права), а держава до того ж є носієм політичної влади і суверенітету, то в цивільному праві України вони традиційно не визнаються юридичними особами, а кваліфікуються як особливий вид суб'єктів цивільного права.

Архіпов С. І. розглядає державу виключно як явище духовної сфери, що виступає формою правового об'єднання всіх громадян. В якості суб'єкта права держава представляє собою не єдине замкнуте ціле, а складну систему корпорацій, багато взаємодіючих суб'єктів – правових союзів [2, с. 121].

Заслуговує на увагу дослідження, яке проведено Шешкою Р. Б., щодо статусу суспільства як суб'єкта права. Так, він обґрунтовує, що «стосовно авторського права суб'єктом визнане й суспільство, що дає можливість підприємцям тиражувати й поширювати твори класиків без згоди» [12, с. 253]. Ми в даному випадку цілком погоджуємось із вченим, що «суспільство не може визнаватися суб'єктом такого права, бо вельми невизначеними є його суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Це швидше соціальна норма, ніж юридична. Суспільство не можна притягнути до відповідальності за невиконання юридичних обов'язків» [12, с. 253].

Отже, на підставі здійсненого компаративістського дослідження галузевих суб'єктів права, можна зробити висновок, що норми загальної теорії держави і права не розмежовують окремо суб'єкт права і суб'єкт окремих правовідносин. Ці поняття ототожнюються. Поряд з тим, останні наукові дослідження галузевого характеру критикують цей підхід, тому існує нагальна потреба для загальної теорії держави і права:

визначитись із розмежуванням таких понять як суб'єкт права і суб'єкт правовідносин;

врахувати ті зміни, які проходять в рамках окремих галузей права та передбачати можливість розширення кола суб'єктів. Так, що нам видається не такою вже й примарною пропозиція окремих вчених про те, що з часом за штучним інтелектом доведеться визнавати право суб'єкта творчості, право приймати самостійні рішення.

Окремо необхідно визначитись із місцем держави, територіальних одиниць в системі суб'єктів права, інше.

И. Н. Сопилко, И. В. Гладкая

Методологическое значение категории субъект права и проблематика определения предмета воздушного права. В статье исследуется вопрос сравнительно-правовой характеристики субъектов права и субъектов правоотношений. Отдельное внимание уделено исследованию понятия отрасли воздушного права и субъектов воздушного права.

I. N. Sopilko, I. V. Gladka

Methodological meaning of person in law category and determination problems of air law subject.

In this article an author researches the question of comparative legal characteristics of persons in law and subjects of jural relationships. Separate attention is devoted to the study of concept of air law field and air law subjects.

Враховуючи наявність дещо різних наукових підходів до розуміння нових галузей права, можна зробити висновок, що існують передумови для подальших наукових пошуків, дискусій та напрацювань та переосмислення підходів до визначення повітряного права України як самостійної галузі права та виокремлення його предмету, методу правового регулювання та основних суб'єктів.

Література

1. Алексеев С.С. Общая теория права. – М.: Юрид. лит-ра, 1982. – Т. 2.
2. Архипов С. И. Суб'єкт права: теоретичне дослідження. СПб.: «Юридический Центр Пресс», 2004. – 469 с.
3. Гредескуль Н. А. «Общая теория права» Лекции, читанні в С. Петербургскомъ Политехническомъ Институтъ. Издание кассі взаимопомощи студентовъ С. Петербург. – 1909. – СПб Политехнического института. – 317 с.
4. Голован З.С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 23–25.
5. Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 427 с.
6. Костицький В. В. Питання предмету та принципів повітряного права: економічний патріотизм як принцип права. // Малий і середній бізнес. – № 1–2, 2008. – С. 93–98.
7. Посікіра Р. Поняття і види суб'єктів фінансового права України. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Випуск 37. – С. 288–295.
8. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под ред. В. С Нерсисянца. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 832 с.
9. Сандевуар П. Введение в право. Издательская группа «Интрагэк-Р». – Москва. 1994.
10. Синайский В. И. Русское гражданское право. – М.: «Статут», 2002. – 638с.
11. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношениях. М.: Юриздат, 1974. // Вісник університету внутрішніх справ України. Випуск 11. Харків – 2000. – С. 249–253.
13. Шереметьєва Є.Т. Теоретичні та методолічні основи дослідження повітряного права України // Повітряне і космічне право. Юридичний вісник. Наукові праці Національного авіаційного університету. № 1(10) 2009 К.: Вид-во Нац. авіа. ун-ту «НАУ – друк», 2009 – С. 7–11.
14. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: 1 «Укреникл», 1998. – 733 с.